

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

**Խ. ԱՔՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

ՄԻՍԱԿՅԱՆ ՍԱԹԵՆԻԿ ՍԼԱՎԻԿԻ

**ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՑՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՏԵՍԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ**

ԺԳ.00.01. «Մանկավարժության տեսություն և պատմություն»
մասնագիտությամբ մանկավարժական գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2026

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝

մանկավարժական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր **Լաուրա Թոռնիկի Ասատրյան**

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

մանկավարժական գիտությունների դոկտոր,
դոցենտ **ժաննա Հարությունի Պայլոզյան**

մանկավարժական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ **Արմինե Աղվանի Բաղդասարյան**

Առաջատար կազմակերպություն՝

Վանաձորի Հ.Թումանյանի անվան պետական
համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2026թ. ապրիլի 16-ին, ժամը 12-ին Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում գործող ՀՀ ԲԿԳԿ-ի «Մանկավարժություն» 020 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0010 ք. Երևան, Տիգրան Մեծի 17:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2026թ.-ի մարտի 13-ին:

«Մանկավարժություն» 020 մասնագիտական

խորհրդի գիտական քարտուղար,
մանկավարժական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ՝

Թերեզա Յուրիի Ազատյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտության արդիականությունը Մոլորակի մարդկության կայուն զարգացման հեռանկարներն ու գերակայությունները մեծ չափով պայմանավորված են էկոլոգիական հիմնախնդիրների բացահայտմամբ և էկոլոգիական կրթության ու դաստիարակության համակարգի զարգացմամբ:

Հազարամյակի մարտահրավերների համատեքստում այսօր գլոբալ հիմնախնդիր են դարձել մարդու՝ օրավուր աճող պահանջունքների ու բնական ռեսուրսների համաչափության պահպանումը, էկոլոգիական էթիկայի ու էկոլոգիական իրավունքի հիմնադրույթների սահմանումը, էկոլոգիական կրթության սոցիալ-մանկավարժական տեսանկյունների հստակեցումը: Ուստի, ներկայումս կենսական կարևոր նշանակություն ունեն աճող սերնդի, էկոլոգիական մշակույթի և գիտակցության զարգացման, էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման հարցերը:

Հանրակրթության բնագավառում իրականացվող բարեփոխումների համատեքստում խորապես հաշվի են առնվում սովորողների անվտանգ կենսագործունեության և առողջ ապրելակերպի ապահովման, շրջակա միջավայրում բնականոն կենսագործունեության պատրաստության պահանջները: Դա ազգային, տարածաշրջանային, գլոբալ մակարդակներ ընդգրկող հիմնախնդիր է, որը կարող է լուծվել միայն էկոլոգիական կրթության շրջանակներում:

Այս տեսանկյունից էկոլոգիական աշխարհայացքի սոցիալական կրողներից են համարվում հանրակրթական դպրոցի սովորողները, այսինքն՝ նրանք, ովքեր դառնալու են ապագա հասարակության լիիրավ անդամներ և քաղաքակրթության առաջընթացը ապահովողներ: Այլ կերպ ասած, էկոտեխնածին քաղաքակրթության ապագան կախված է ոչ միայն մարդկային գործունեության մակարդակից, այլև նրանից, թե ովքեր են որոշելու Երկիր մոլորակի ապագան և ինչ սոցիալական ինստիտուտներ են ուղղորդելու հասարակության զարգացումը: Ուստի, սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորումը պետք է ուղղված լինի էկոլոգիապես կարողունակ մտածողների, կառավարման կարողունակություն ունեցող մասնագետների պատրաստմանը՝ բնապահպանական ճգնաժամերի և աղետների ռիսկերի նվազեցման ու կանխարգելման աշխատանքների իրականացման նպատակով:

Այսպիսով՝ ժամանակակից աշխարհում անհետաձգելի լուծում պահանջող առաջնային խնդիր է Երկրի վրա մարդու անխաթար կենսագործունեության ապահովումը, այդ հիմնախնդրի գիտակցումն ու կրթադաստիարակչական նպատակաուղղված գործընթացում գիտականորեն հիմնավորված ուղիների նախանշումը, որոնք և պայմանավորում են էկոլոգիական կրթության նոր հայեցակարգի, արժեքանորմատիվային նոր հարաբերությունների, սովորողների էկոլոգիական գիտակցության, աշխարհայացքի և մշակույթի ձևավորման անհրաժեշտությունը:

Անձի էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման հիմնադրույթները բխում են էկոլոգիական կրթության ընդհանուր նպատակներից և անձի էկոլոգիական գիտակցության ձևավորման սկզբունքներից:

Այնուհանդերձ, մեր դիտարկումները, հանրակրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերի վերլուծությունը ցույց են տալիս, որ տեսական և գործնական մակարդակներում բավականաչափ նպատակային չի իրականանում էկոլոգիական կրթությունն ու դաստիարակությունը, հստակ նախանշված չեն այդ առարկայի նպատակը, բովանդակությունը, կառուցվածքը, սկզբունքները, գործառույթները, մեթոդական և դիդակտիկական տեսանկյունները:

Չնայած էկոլոգիական բովանդակությամբ հիմնադրույթներն արտացոլված են նաև ուսումնական տարբեր դասընթացներում («Ես և շրջակա աշխարհը», բնագիտություն, կենսաբանություն, քիմիա, ֆիզիկա, աշխարհագրություն, պատմություն, գրականություն և այլն), այնուամենայնիվ սովորողների էկոլոգիական գիտելիքները, համապատասխանաբար նաև էկոլոգիական աշխարհայացքը, գիտակցությունը, մշակույթը, էթիկան համակարգված ձևավորելու համար անհրաժեշտություն կա գիտականորեն, մեթոդական և տեխնոլոգիական տեսանկյուններից մշակել այդ գործընթացի արդյունավետ ձևավորման մանկավարժական մոդելը, ինչպես նաև հիմնավորել «էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» առանձին դասընթացի ուսումնասիրումը:

Հիմնախնդրի արդիականությունը և տեսագործնական կարևոր նշանակությունը պայմանավորեցին մեր հետազոտության թեմայի ընտրությունը՝ **«Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման տեսագործնական հիմունքները»:**

Հետազոտության նպատակը սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման տեսական-մեթոդաբանական և գիտագործնական հիմունքների ու դրա իրացման մանկավարժական մոդելի մշակումն է:

Հետազոտության օբյեկտը հանրակրթական դպրոցի բնագիտական առարկաների ուսուցման գործընթացն է:

Հետազոտության առարկան սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման տեսագործնական հիմունքները և դրա իրացման մանկավարժական մոդելն է:

Հետազոտության գիտական վարկածն այն է, որ սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորումն արդյունավետ կիրականանա, եթե՝

1. Ուսումնասիրվեն և էկոլոգիական ժամանակակից մարտահրավերների տեսանկյունից բնութագրվեն հիմնախնդրին վերաբերող «էկոլոգիական աշխարհայացք», «էկոլոգիական գիտակցություն», «էկոլոգիական մշակույթ» հիմնական հասկացությունների էությունը:

2. Բացահայտվեն և բնութագրվեն սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի բաղադրատարրերը և դրանց ձևավորման վրա ազդող գործոնները:

3. Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման գործընթացը հենվի ուսուցման և դաստիարակության փոխներգործուն մեթոդների և տեխնոլոգիաների վրա, այդ գործընթացում խորապես հաշվի առնվեն տարածաշրջանային գործոնները և էկոլոգիական ուղղվածության, երկրագիտական, մշակութաբանական, արժեքաբանական, կրթության թվայնացման, կարողունակությունների վրա հիմնված ժամանակակից մանկավարժական մոտեցումները:

4. Մշակվեն սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման հայեցակարգը և ռազմավարությունները:

5. Մշակվի և մանկավարժական հետազոտությամբ հիմնավորվի սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելը, որը կներառի է այդ գործընթացի նպատակը, հիմնական սկզբունքներն ու բովանդակությունը, ձևերը, միջոցները, փոխներգործուն մեթոդները և մանկավարժական տեխնոլոգիաները և ակնկալվող վերջնարդյունքները:

6. Բացահայտվեն և առաջադրվեն սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելի արդյունավետ գործառնության մանկավարժական պայմանները:

7. Մշակվի սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանն ուղղված

«Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ծրագիր:

Հետազոտության նպատակի և առաջադրված գիտական վարկածի իրականացման համար առաջադրվել են հետևյալ **խնդիրները**.

1. Հիմնախնդիրն նվիրված գրականության և հայեցակարգերի վերլուծության հիման վրա բացահայտել և բնութագրել «Էկոլոգիական աշխարհայացք», «Էկոլոգիական գիտակցություն», «Էկոլոգիական մշակույթ» առանցքային հասակացությունները, էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մեթոդաբանական-հայեցակարգային հիմքերը, բովանդակությունն ու սկզբունքները:

2. Հետազոտել հանրակրթական դպրոցում բնագիտական կրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերը, տեսականորեն հիմնավորել «Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի՝ որպես ինքնուրույն առարկա ուսումնասիրելու անհրաժեշտությունը:

3. Ուսումնասիրել սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության առկա մակարդակը, մշակել նրա չափանիշներն ու ցուցանիշները:

4. Մշակել սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման հայեցակարգը և ռազմավարությունները:

5. Մշակել և հետազոտությամբ հիմնավորել սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելը, որը ներառում է այդ գործընթացի նպատակը, հիմնական սկզբունքները, բովանդակությունը, ձևերը, միջոցները, մեթոդները, տեխնոլոգիաները, դրանց գործառնության արդյունավետության մանկավարժական պայմանները, ակնկալվող վերջնարդյունքները:

6. Բացահայտել և առաջադրել սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելի արդյունավետ գործառնության մանկավարժական պայմանները:

7. Մշակել և հետազոտությամբ հիմնավորել սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանն ուղղված «Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ծրագիրը:

Հետազոտության տեսական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել՝

• էկոլոգիական կրթության հիմնադրույթները, ՀՀ պետական կրթական չափորոշիչը, «Էկոլոգիական աշխարհայացք», «Էկոլոգիական գիտակցություն», «Էկոլոգիական մշակույթ» հասկացությունների բնութագրմանը նվիրված փիլիսոփայական, հոգեբանական, մանկավարժական, մեթոդական, մասնագիտական գրականությունը և հայեցակարգերը (Տ.Ա.Ակիմովա, Ս.Ն.Զախլեբնի, Ա.Մ.Բուրավսկի, Վ.Լ.Գլազաչև, Վ.Ի.Մեդվեդև, Յու.Պ.Շարկով, Բ.Տ.Լիխաչյով, Վ.Ի.Վերնադսկի, Օ.Ն.Պոնոմարյովա, Ա.Մ.Կոչերգին, Յու.Գ.Մարկով, Ի.Տ.Սուրավեգինա, Լ.Թ.Ասատրյան, Մ.Ա.Ասատրյան, Հ.Մ.Ազիզյան, Ա.Ա.Աջամովյան, Ն.Զ.Կարապետյան, Ա.Ա.Բաղդասարյան, Փ.Ա.Սարգսյան և այլք), հանրակրթության համակարգում բնագիտական կրթության մեթոդաբանական մոտեցումները (Ի.Դ. Զվերև, Ա.Դ.Ուրսուլ, Ս.Վ.Ալեքսեև, Մ.Վ.Գուսև, Գ.Ա.Դավիդով, Ն.Ն.Մոխսև, Տ.Վ.Թանգամյան և այլք),

• անձի գիտական աշխարհայացքի և այդ համատեքստում էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանը նվիրված տեսությունները (Ն.Ն.Մոխսև, Ն.Ֆ.Ռեյմերս, Ա.Ն.Ավերյանով, Տ.Պ.Գերասիմովա, Ա.Մ.Կոչերգին, Յու.Գ.Մարկով, Վ.Պ. Պոլեչչուկ և այլք),

• ուսուցման տեխնոլոգիաներին նվիրված տեսությունները (Ն.Ն. Օգուրցով, Ի.Դ. Զվերև, Մ.Վ.Կլարին, Գ.Կ. Սելեվկո, Վ.Ա.Բուխվալով, Ս.Ե.Պոկրովսկայա, Ե.Ս.Պոլատ, Մ.Պերսիվալ, Գ.Էլլինգտոն, Պ.Միտչել, Մ.Կլարկ, Մ.Ա. Մկրտչյան, Հ.Հ.Պետրոսյան, Վ. Զ.

Մկրտչյան, Ա.Յու. Հովսեփյան և այլք):

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են **տեսական և էմպիրիկ հետևյալ մեթոդները՝**

- **Տեսական՝** հետազոտության հիմնախնդրի վերաբերյալ փիլիսոփայական, հոգեբանական, մանկավարժական, մեթոդական, մասնագիտական գրականության, կրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերի վերլուծություն, մանկավարժական մոդելավորում,

- **էմպիրիկ մեթոդներ՝** դիտում, զրույց, անկետավորում, հարցազրույց, հետազոտության տվյալների վերլուծություն, դրանց մշակման մաթեմատիկական և վիճակագրական մեթոդներ:

Հետազոտության բազան են հանդիսացել Երևանի 190, 191, Փարաքարի և Շիրակի մարզի Զրափի գյուղի միջնակարգ դպրոցները:

Առաջին փուլում (2007-2009) ուսումնասիրվել է հետազոտության հիմնախնդրին նվիրված գրականությունը, որոշվել է հետազոտության հիմնախնդիրը, սահմանվել է նպատակը, առաջադրվել են գիտական վարկածը և հետազոտության խնդիրները, հստակեցվել են հետազոտության հիմնական ուղղությունները, մշակվել է հետազոտության մեթոդիկան:

Երկրորդ փուլում (2009-2010) ձևավորվել են հետազոտական խմբերը, ձևակերպվել են հետազոտության հիմնադրույթները, անցկացվել է հաստատող հետազոտություն, վերլուծվել են ստացված տվյալները, նախանշվել են հետազոտության հետագա ուղղությունները:

Երրորդ փուլում (2011-2012) մշակվել է սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելը, անցկացվել է ձևավորող հետազոտություն, մշակվել, համեմատվել, համակարգվել են հետազոտության արդյունքները, ձևակերպվել են եզրակացությունները, ուղիներ են նշվել դրանց գործնականում կիրառման համար:

Չորրորդ փուլում (2023-2024) մանկավարժական նոր մոտեցումների, Նոր մանկավարժության դրույթների և պետական նոր չափորոշիչների համատեքստում վերանայվել են մեր հայեցակարգային մոտեցումները և սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելի բովանդակությունը, մշակվել է «էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ծրագիրը:

Հետազոտության գիտական նորույթը.

1.Փիլիսոփայական, հոգեբանամանկավարժական և մասնագիտական գրականության վերլուծության հիման վրա ճշգրտվել է «էկոլոգիական աշխարհայացք» հասկացությունը, հիմնավորվել է էկոլոգիական կրթության համակարգում սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման անհրաժեշտությունը:

2.Մշակվել են էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման հայեցակարգը և ռազմավարությունները:

3.Մշակվել և հետազոտությամբ հիմնավորվել են սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման տեսագործական հիմունքները և դրա իրացման մանկավարժական մոդելը, որը ներառում է այդ գործընթացի նպատակը, հիմնական սկզբունքները, բովանդակությունը, ձևերը, միջոցները, մեթոդները և մանկավարժական տեխնոլոգիաները և ակնկալվող վերջնարդյունքները:

4.Առաջադրվել և հիմնավորվել են դպրոցականների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման արդյունավետության մանկավարժական պայմանները:

5.Մշակվել է սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանն ուղղված «էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի այլընտրանքային

ծրագիրը:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը.

1.Վերլուծվել և տեսականորեն հիմնավորվել են հետազոտության հիմնախնդրի շրջանակներում առանցքային հասկացությունները, համակարգվել են «էկոլոգիական աշխարհայացք» հասկացության էության մեկնաբանման վերաբերյալ հայեցակարգային մոտեցումներն ու հիմնադրույթները:

2.Տեսականորեն հիմնավորվել են հանրակրթական բնագավառում, հատկապես ավագ դպրոցում «էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի բովանդակության ձևավորման հիմնական սկզբունքները, առանցքային գաղափարները, ուղղությունները, ուսումնական աշխատանքի կազմակերպման ձևերը, ուսուցման մեթոդներն ու միջոցները, ուսումնական գործընթացի սուբյեկտների փոխներգործության ձևերը:

3.Առանձնացվել և սահմանվել են սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի **ճանաչողական** (մարդու բնության, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության վերաբերյալ գիտելիքների ձեռքբերման), **արժեքային-գնահատողական** (բնության նկատմամբ հուզական ապրումների, զգայական ընկալումների և արժեքային-գնահատողական վերաբերմունքի ձևավորում), **վարքային-խնայողական** բաղադրատարրերը:

Հետազոտության գործնական նշանակությունը.

Հետազոտության արդյունքները, ուսումնամեթոդական նյութերը, մշակված էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելը կարող են ընդհանուր առմամբ օգտակար լինել «ԲՏՃՄ» ուսումնական բնագավառի առարկաների դասավանդման, էկոլոգիական բովանդակությամբ թեմատիկ ծրագրերի մշակման, ուսուցիչների մասնագիտական վերապատրաստման և որակավորման գործընթացներում, ինչպես նաև էկոլոգիական ուղղվածությամբ հասարակական տարբեր կազմակերպությունների գործունեության ընթացքում:

Պաշտպանության են ներկայացված հետևյալ դրույթները.

1.Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորումը էկոլոգիական կրթության գերակա նպատակն է: Էկոլոգիական աշխարհայացքը ձևավորվում է իբրև շրջակա միջավայրի հետ մարդու փոխազդեցության հետևանք, կազմում է շրջակա աշխարհում մարդու բնականոն կենսագործունեության հիմքը և նրանում մարդու տեղի, «մարդ-հասարակություն-շրջակա միջավայր» փոխադարձ կապերի վերաբերյալ ընդհանրացված գիտելիքների, հայացքների, համոզմունքների, դիրքորոշումների, էկոխնայողական վարքագծի համակարգը, որոնք դրսևորվում են շրջակա միջավայրում սովորողների գիտակցված, արժեքային գործունեության մեջ:

2.Հանրակրթական դպրոցում սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման տեսությունն ու պրակտիկան ներառում են **ճանաչողական** (շրջակա միջավայրի ճանաչողության, մարդ-բնություն փոխազդեցության վերաբերյալ գիտելիքներ), **արժեքային-գնահատողական** (բնության նկատմամբ հուզական ապրումների, զգայական ընկալումների և արժեքային-գնահատողական վերաբերմունքի ձևավորումը), **վարքային-խնայողական** (գիտելիքները, կարողություններն ու հմտությունները նպատակային կիրառելու պահանջմունքների ձևավորվածությունը, շրջակա միջավայրում նպատակահարմար գործունեության պատրաստակամությունը և դրա համար պատասխանատվությունը) **բաղադրատարրերը:**

3.Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանը նպաստում են ոչ միայն «ԲՏՃՄ» ուսումնական բնագավառի, այլև հանրակրթական այլ առարկաներ: Այդ

գործընթացի արդյունավետությունը ապահովում են անձնակենտրոն կրթության սկզբունքների կիրառումը, կրթական զարգացնող միջավայրի ձևավորումը, ուսուցման գործընթացի սուբյեկտների երկխոսությունը և փոխներգործությունը, կրթական գործընթացում նորագույն մեթոդների, տեխնոլոգիաների, միջոցների նպատակաուղղված կիրառումը, կրթության բովանդակության մեջ տարածաշրջանային գործոնի հաշվառումը, ուսումնական և արտաուսումնական աշխատանքի ձևերի հմուտ զուգակցումը:

4. Էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանն ուղղված մանկավարժական մոդելը, որը ներառում է այդ գործընթացի նպատակը, խնդիրները, բովանդակությունը, առանձնահատկությունները, սկզբունքները, մանկավարժական պայմանները, մեթոդները, ձևերը, միջոցները, տեխնոլոգիաները, ձևավորվածության մակարդակները և ակնկալվող վերջնարդյունքներն էականորեն նպաստում են սովորողների էկոլոգիական գիտակցության, բնապահպանական կարողությունների, էկոխնայողական վարքագծի և արժեհամակարգի ձևավորմանը, տարածաշրջանային խնդիրների լուծմանը:

5. Համամոլորակային էկոլոգիական հիմնախնդիրները, Երկիր մոլորակի էկոլոգիական վիճակի վատթարացումն ու մարդկության հետագա ճակատագրի մտահոգությունն օրախնդիր են դարձրել հանրակրթության բնագավառում, մասնավորապես ավագ դպրոցի բոլոր հոսքերում **«Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ»** առանձին առարկայի ուսումնասիրման հրամայականը:

Հետազոտության հավաստիությունն ու հիմնավորվածությունը երաշխավորվում են հիմնախնդրի շրջանակներում փիլիսոփայական, հոգեբանամանկավարժական, մեթոդական ու մասնագիտական գրականության, տեսությունների ու հայեցակարգերի համալիր վերլուծությամբ, հետազոտության տեսական-մեթոդաբանական բազայով, հետազոտության նպատակին, առարկային ու խնդիրներին համարժեք ընտրված մեթոդներով, տեսական արդի նվաճումների և մշակված հայեցակարգերի լայն կիրառմամբ, տեսական հետազոտության հիմնավորմամբ, հետազոտության սովյալների վերլուծությամբ, ամփոփմամբ և հիմնավորված եզրահանգումներով:

Հետազոտության փորձաքննությունը իրականացվել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի մանկավարժության ամբիոնի նիստերում, հետազոտության բազա հանդիսացած դպրոցներում, ինչպես նաև ատենախոսության թեմայի շրջանակներում հրատարակված գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երկու գլխից, եզրակացությունից, օգտագործված 132 կտոր գրականությունից և հավելվածից: Այն ներառում է՝ 1 գծապատկեր, 8 աղյուսակ, 7 տրամագիր: Ատենախոսության ընդհանուր ծավալը կազմում է համակարգչային 150 էջ:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության առաջին՝ **«Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման գիտատեսական հիմնավորումը»** խորագիրը կրող գլուխը բաղկացած է երեք ենթագլխից:

Առաջին ենթագլխում՝ **«Էկոլոգիական աշխարհայացք»** հասկացության փիլիսոփայական և հոգեբանամանկավարժական մեկնաբանումը, դիտարկվել են հիմնախնդրի վերաբերյալ փիլիսոփաների, մանկավարժների, հոգեբանների մեթոդաբանական և հայեցակարգային մոտեցումները և «էկոլոգիական աշխարհայացք» հասկացության հետ անմիջականորեն առնչակցվող **«էկոլոգիական մշակույթ»**, **«էկոլոգիական գիտակցություն»**, **«էկոլոգիական դաստիարակություն»**, **«էկոլոգիական մտածելակերպ»**, **«էկոլոգիական կրթություն»** հասկացությունները:

Նշվում է, որ առանձին ուսումնական առարկաների, մասնավորապես էկոլոգիական կրթության շրջանակներում աշխարհայացքի ձևավորման մեթոդաբանական տեսանկյունները լայնորեն արտացոլվել են Է.Ի.Մոնոսզոնի, Տ.Պ.Գերասիմովայի, Մ.Կ.Կովալևսկայայի, Յու.Վ.Օլեյնիկովի, Գ.Ա.Դավիդովայի, Ա.Լ.Ժոխովի, Ն.Գ.Օգուրցովի, Լ.Թ.Ասատրյանի աշխատություններում:

Հիմնախնդրի շրջանակներում մեր իրականացրած վերլուծությունները թույլ տվեցին որոշելու աշխարհայացքի էական կողմերը՝ այն հատկանիշները, որոնք բնորոշ են մարդուն և ձևավորվում ու զարգանում են կենսական կարևոր որոշումների կայացման և դիրքորոշումների կայունացման գործընթացում, ինչպես նաև բնութագրելու այն ամբողջական գործընթացը, որն ընդգրկում է անձի բոլոր ոլորտները՝ իմացական, հուզական, արժեքային, դրդապատճառային-պահանջմունքային և այլն:

Տեսական հետազոտության արդյունքում դիտարկված «էկոլոգիական աշխարհայացք» հասկացության բոլոր սահմանումների վերլուծությունը բերեց մեզ այն գիտական համոզմանը, որ դրանցում էկոլոգիական աշխարհայացքը դիտարկվում է որպես անձի կողմից էկոլոգիական գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների անմիջական յուրացման արդյունքում ձևավորված ինքնուրույն հասկացություն, որը գիտակցության մեջ ձևավորում է շրջապատող միջավայրի համընդհանուր պատկերը՝ որպես «մարդ-բնություն» փոխադարձ կապերի ամբողջական համակարգ: Էկոլոգիական աշխարհայացքը կարելի է դիտարկել նաև որպես ընդհանուր աշխարհայացքի մեջ էկոլոգիական գաղափարների, հասկացությունների, մոտեցումների, սահմանումների ներթափանցում:

Այսպիսով՝ էկոլոգիական աշխարհայացքը մարդկության կենսամիջավայրի պահպանության կենսական անհրաժեշտության խոր գիտակցումն է, իմացական, հուզական-արժեքային և վարքային-խնայողական բաղադրատարրերի համակարգված միասնությունը, անձի իմացության և կենսագործունեության միասնական զարգացման ռազմավարական ուղղությունների որոշման և իրականացման հիմնական բնութագրիչը:

Առանձնացվել և բնութագրվել են էկոլոգիական աշխարհայացքի կառուցվածքային բաղադրատարրերը՝ ճանաչողական, արժեքային-գնահատողական, վարքային-խնայողական:

Տեսական հետազոտության արդյունքում հիմնավորվել է, որ սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորումը բազմամակարդակ գործընթաց է, որում էական նշանակություն ունեն հանրակրթական դպրոցում «էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» առանձին դասընթացի դերի ու նշանակության իմաստավորումն ու տեղի ճշգրտումը: Էկոլոգիական աշխարհայացքի նպատակաուղղված զարգացման գործում առաջնային դեր է վերապահված հանրակրթական ուսումնական հաստատություններին:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման տեսական-մեթոդաբանական հիմնավորումը», բնութագրվել են էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման փուլերը, հանրակրթական դպրոցում ուսումնական տարբեր բնագավառների, մասնավորապես բնագիտական առարկաների ուսուցման արդյունքում յուրացված էկոլոգիական գիտելիքները, կարողությունները, հմտությունները, ինչպես նաև տեղեկատվական տարբեր աղբյուրներից ձեռք բերված տեղեկատվությունը /այդ թվում էլեկտրոնային/, որոնք կազմում են սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի հիմքը:

Մշակվել են սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման հայեցակարգն ու ռազմավարությունները՝ ըստ ժամանակակից մանկավարժական և էկոլոգիական կրթության մոտեցումների:

Երրորդ ենթագլխում՝ «Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ձևավորման սկզբունքները, գաղափարները և ուսումնական նպատակները, դիտարկվել, բնութագրվել և հիմնավորվել են էկոլոգիական անընդմեջ կրթության ոլորտում պետական քաղաքականության հիմնական սկզբունքները, էկոլոգիական անընդմեջ կրթության մակարդակները:

Ներկայացվել է հետազոտության արդյունքում բացահայտված այն փաստը, որ ներկայումս ՀՀ-ում հանրակրթական դպրոցի հենքային և տարբերակված ուսումնական պլաններում **«Էկոլոգիայի հիմունքներ»** առանձին դասընթաց ներմուծված չէ: Էկոլոգիայի՝ իբրև գիտության, գիտական հիմունքները որոշ չափով ուսումնասիրվում են հիմնական և ավագ դպրոցներում «Կենսաբանություն» ուսումնական դասընթացի շրջանակներում:

Ելնելով վերոբերյալից հիմնավորվել է, որ հանրակրթական դպրոցի տարբեր աստիճանների հենքային ուսումնական պլանների դպրոցական բաղադրիչներում անհրաժեշտ է ներմուծել **«Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ»** դասընթացը և դրա շրջանակներում կիրառել համապատասխան մանկավարժական ներգործություն՝ ուղղված դպրոցականների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանը:

Անդրադարձ է կատարվել այն հիմնական գաղափարներին, խնդիրներին ու նպատակներին, որոնք պետք է ընկած լինեն վերոնշյալ դասընթացի հիմքում:

Նշվում է, որ **«Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ»** դասընթացի բովանդակությունը պետք է ներառի էկոլոգիային վերաբերող գիտական ժամանակակից մոտեցումները, համաաշխարհային գլոբալ իրողությունները և դրանց համատեքստում ընթացող սոցիալ-քաղաքական, արժեքային, սոցիալ-մշակութային, ժողովրդագրական տեղաշարժերը, բնական ու հասարակական գործընթացները, իսկ դասընթացի բովանդակության հիմքը պետք է կազմեն իմացական, նորմատիվային և գործնական բաղադրիչները:

Ներկայացված են դասընթացի թեմատիկ ուղղությունները և նրա բովանդակության հիմքը կազմող գիտական հասկացությունները:

Հիմնավորվում է, որ **«Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ»** դասընթացի բովանդակությունը պետք է հիմնվի մարդասիրական, անձնակողմնորոշված, արժեքանական, բնահարմարության, մշակութահարմարության, տարածաշրջանային գործոնների հաշվառման, հանրակրթության բոլոր աստիճանների շարունակականության և սահուն անցման, միջառարկայական կապերի ակտիվացման, էկոկենտրոն, անձի ազատ զարգացման, սիներգետիկայի և այլ սկզբունքների ու մոտեցումների, ինչպես նաև Նոր մանկավարժության դրույթների և 21-րդ դարի հմտությունների վրա:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելը և դրա արդյունավետության ապահովման մանկավարժական պայմանները» գլխի առաջին ենթագլխում՝ «Էկոլոգիական կրթության իրականացման մեթոդական ապահովումը», բնութագրված են առաջարկվող դասընթացի բովանդակության հիմքը կազմող գիտական հասկացությունները և մշակված էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական մոդելի կառուցվածքային բաղադրիչները՝ սկզբունքները, ժամանակակից փոխներգործուն մեթոդները, տեխնոլոգիաները, միջոցներն ու ձևերը:

Բնութագրված են ուսուցման մեթոդների կիրառման էությունը և դրանց զարգացնող գործառույթները: Առանձնահատուկ կարևորվել են այն փոխներգործուն մեթոդներն ու տեխնոլոգիաները, որոնք սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքը զարգացնող մեծ ներուժ ունեն և էականորեն նպաստում են սովորողների աշխարհընկալմանը, մտահորիզոնի ընդլայնմանը, քննադատական մտածողության, հաղորդակցական, երկխոսական, համագործակցային կարողունակությունների զարգացմանը, էկոլոգիական աշխարհայացքի, իմացական-ճանաչողական դրդապատճառների ձևավորմանը, սոցիալականացմանը, փոխադարձ աջակցությանը:

Ներկայացված է համագործակցային-նախագծային աշխատանքի կազմակերպման նմուշօրինակ՝ «խմբային հետազոտություն» մեթոդի կիրառմամբ:

Ներկայացված և բնութագրված են էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանն ուղղված ուսումնական աշխատանքի կազմակերպման ձևերը:

Ատենախոսության երկրորդ գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ «Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման գործոնները և մանկավարժական պայմանները» ներկայացված և բնութագրված են հետազոտության ընթացքում բացահայտված սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման գործոնները և մանկավարժական պայմանները:

Հանրակրթական դպրոցում սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման առաջնային գործոններն են՝

- Էկոլոգիական կրթության առաջնային նպատակների սահմանումը, այդ գործընթացի տեսական և գործնական կողմերի մշակումը, մեթոդական համակարգի առանձնահատկությունների որոշումը բնագիտական առարկաների ուսուցման մեթոդների, միջոցների, ձևերի, եղանակների ընդհանուր համակարգում:
- Յուրացված գիտելիքները գործնականում կիրառելու համար ուսումնական և արտաուսումնական գործունեության ընթացքում համապատասխան մանկավարժական պայմանների ստեղծումը:
- Դպրոցականների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման գործոն է դպրոցականների մասնագիտական կողմնորոշումների ձևավորման ընդհանուր խնդիրների սահմանումը:
- Դպրոցի և մասնագիտական բուհերի միջև համագործակցությունն ու կրթական ծրագրերի փոխհամաձայնեցումը: Այսօրինակ փոխգործակցությունը ձևավորվում է՝ հաշվի առնելով տարածաշրջանային գործոնները և էկոլոգիական կրթության հեռանկարային զարգացումները:
- Տեղային, տարածաշրջանային, գլոբալ գործոնների և էկոլոգիական կրթության հեռանկարային զարգացումների հաշվառումը:

Հիմնախնդրի վերաբերյալ դիտարկումները և հայեցակարգային մոտեցումների վերլուծությունը հնարավորություն տվեց որոշարկելու հանրակրթական դպրոցի ուսումնադաստիարակչական գործընթացում սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական պայմանները: Էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորումը կարող է արդյունավետ իրականանալ եթե.

- արժևորվի «Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի դերը, սահմանվի բովանդակությունը, նպատակները, խնդիրները, տեսական-մեթոդաբանական առանձնահատկությունները:
- Ձևավորվի կրթական զարգացնող, երկխոսական միջավայր և ապահովվի «սուբյեկտ-սուբյեկտ» փոխներգործություն:
- Ակտիվացվի սովորողների՝ շրջակա միջավայրի փորձի ընդլայնմանն ուղղված գործունեությունը, որը ներառում է շրջակա միջավայրի պահպանությանն ուղղված

արշավներին մասնակցությունը, սոցիո-էկոլոգիական նախագծերի կատարումը և պաշտպանությունը:

- Կիրառվեն ուսուցման և դաստիարակության փոխներգործուն մեթոդներ, միջոցներ, ձևեր, տեխնոլոգիաներ:
- «ԲՏՃՄ» ուսումնական բնագավառի առարկաների բովանդակության մեջ հաշվառվեն տեղական, տարածաշրջանային, համամոլորակային գործոնները, օգտագործվի ինտեգրվող առարկաների ներուժը, նպատակային համադրվեն սովորողների գործունեության ուսումնական և արտաուսումնական ձևերը:
- Հաշվառվեն սովորողների տարիքային, անհատական, հոգեբանական առանձնահատկությունները, պահանջմունքները, դրդապատճառները, էկոլոգիական հիմնախնդիրների նկատմամբ հետաքրքրությունները:
- Ապահովվի դասավանդող ուսուցիչների մասնագիտական կարողունակությունների ձևավորվածությունը և որակավորման բարձր մակարդակը:
- Բացահայտվեն ու բնութագրվեն սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի բաղադրատարրերի զարգացման առանձնահատկությունները:

Երրորդ ենթազվիսում՝ «Հետազոտական աշխատանքների կազմակերպման մեթոդիկական և արդյունքների վերլուծություն», ներկայացվել են հետազոտության արդյունքները:

Հետազոտական աշխատանքների նպատակն է եղել հիմնավորել դպրոցականների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման ուղղությամբ մեր կողմից առաջարկվող մանկավարժական մոդելի արդյունավետությունը:

Ներկայացված են հետազոտության ընթացքում մշակված հանրակրթական դպրոցում սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության չափանիշները:

Հետազոտությանը մասնակցել են 30 ուսուցիչ և հանրակրթական դպրոցի 400 սովորող:

Ուսուցիչների շրջանում իրականացված անկետավորման արդյունքները թույլ են տալիս ենթադրել, որ կենսաբանության դասընթացում էկոլոգիային հատկացված բաժնի ժամանաքանակը ուսուցիչները գնահատում են ոչ բավարար:

Հետազոտության ընթացքում իրականացվել է էկոլոգիական աշխարհայացքի՝ ըստ առանձին բաղադրատարրերի ձևավորվածության մակարդակների վերլուծություն: Սովորողներին առաջարկված հարցաթերթիկի պատասխանների վերլուծությունը թույլ է տալիս բնութագրել էկոլոգիական աշխարհայացքի առանձին բաղադրատարրերի ձևավորվածության մակարդակները:

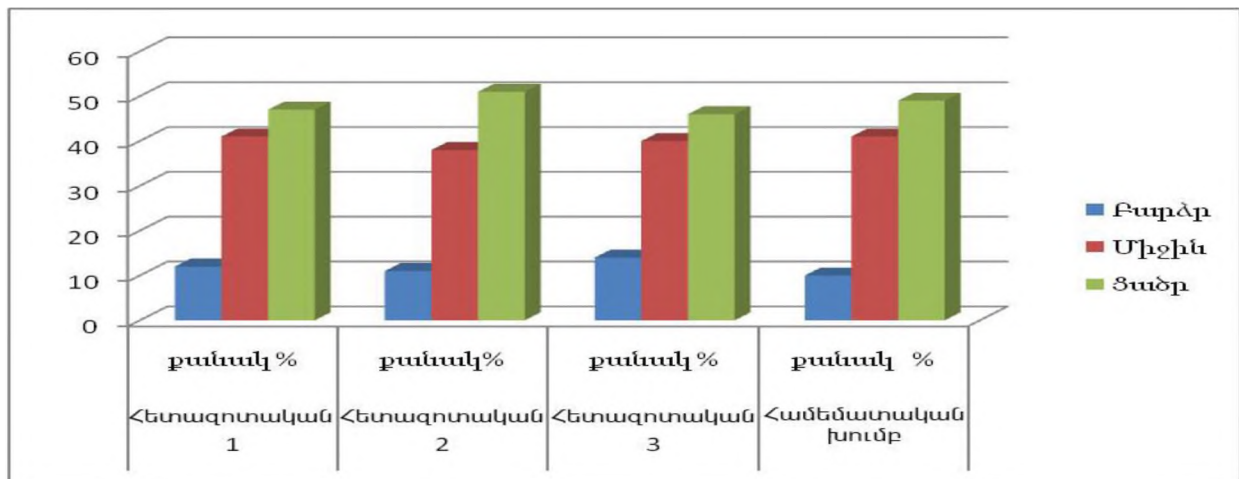
Ներկայացված են հետազոտության գործընթացում ընդգրկված սովորողների մասնակցության ցուցանիշները հետազոտության սկզբում և վերջում: Ստացված արդյունքները վերլուծվել են ըստ ճանաչողական, արժեքային-գնահատողական և վարքային-խնայողական բաղադրատարրերի:

Հարցման արդյունքները ցույց տվեցին, որ հետազոտության հաստատող փուլում սովորողների մեջ գերակշռում է ճանաչողական բաղադրատարրը, քիչ է զարգացած վարքային-խնայողական բաղադրատարրը, ավելի թույլ է արտահայտված արժեքային-գնահատողական բաղադրատարրը:

Էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության մակարդակները որոշելու համար առանձնացրել և դիտարկել ենք **բարձր, միջին, ցածր** մակարդակները և դրանց **ձևավորվածության ցուցանիշները (աղյուսակ 2):**

Հետազոտական և համեմատական խմբերում ընդգրկված սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության մակարդակները հետազոտության հաստատող փուլում

Մակարդակներ	Հետազոտական 1-ին խումբ քանակ %	Հետազոտական 2-րդ խումբ քանակ %	Հետազոտական 3-րդ խումբ քանակ %	Համեմատական խումբ քանակ %
Բարձր	12	11	14	10
Միջին	41	38	40	41
Ցածր	47	51	46	49

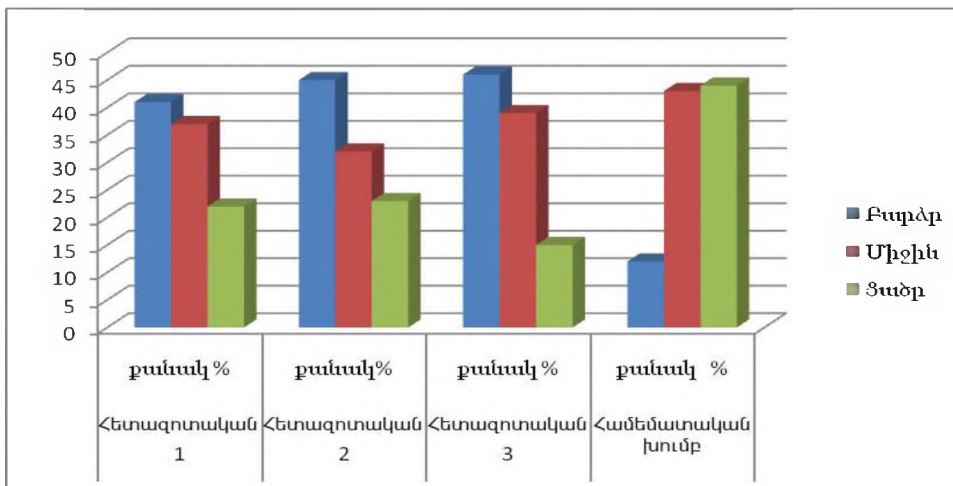
Տրամագիր 1. Հետազոտական և համեմատական խմբերում ընդգրկված սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության մակարդակները հետազոտության հաստատող փուլում

Մեր հետազոտությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ հետազոտության հաստատող փուլում ճանաչողական բաղադրատարրը բավականաչափ հաճախ է ունեցել **զարգացման միջին և բարձր մակարդակ**:

Թիվ 3 աղյուսակում և 2 տրամագրում արտացոլված են հետազոտական և համեմատական խմբերում ընդգրկվածների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության մակարդակները հետազոտության վերջում:

Հետազոտական և համեմատական խմբերում ընդգրկված սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության մակարդակները հետազոտության վերջում

Մակարդակներ	Հետազոտական խումբ 1 (%)	Հետազոտական խումբ 2 (%)	Հետազոտական խումբ 3 (%)	Համեմատական խումբ(%)
Բարձր	41	45	46	13
Միջին	37	32	39	43
Ցածր	22	23	15	44

Տրամագիր 2. Հետազոտական և համեմատական խմբերում ընդգրկված սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության մակարդակները հետազոտության վերջում

Առանձին առանձին ներկայացված են նաև հետազոտական երեք խմբում և համեմատական խմբում սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության շարժընթացը:

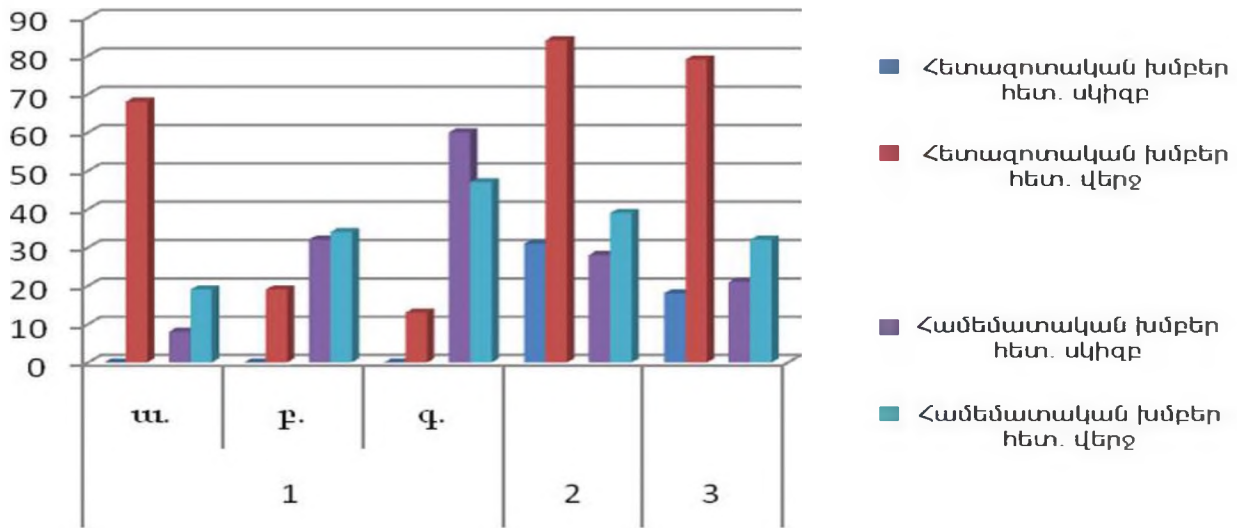
Հետազոտական բոլոր երեք խմբերում ակնհայտ է էկոլոգիական աշխարհայացքի բարձր մակարդակի նշանակալի շարժընթաց (դինամիկա) և ցածր մակարդակի տվյալների նվազում: Դա բացատրվում է նրանով, որ հետազոտական խմբերում իրականացվել է նպատակաուղղված մանկավարժական ներգործություն, կիրառվել են ուսուցման նորագույն տեխնոլոգիաներ, անցկացվել են զրույցներ, բանավեճեր, լուսաբանվել են էկոլոգիական հիմնախնդիրներ:

Ներկայացված են հետազոտության սկզբում և վերջում անցկացված «էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ուսումնասիրության կարևորության վերաբերյալ սովորողների վերաբերմունքի ուսումնասիրման արդյունքները (աղյուսակ 8) և (տրամագիր 7), որոնք վկայում են, որ սովորողները անհրաժեշտ են համարում այդ առանձին դասընթացի ուսումնասիրումը:

Աղյուսակ 8

«էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ուսումնասիրման նկատմամբ սովորողների վերաբերմունքի ցուցանիշների շարժընթացը (դինամիկան)

		Հետազոտական խմբեր		Համեմատական խումբ	
		հետազոտ. սկիզբ	հետազոտ. վերջ	հետազ. սկիզբ	հետազ. վերջ
1.	«էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ուսումնասիրումը՝				
	-շատ անհրաժեշտ է	7	68	8	19
	-կարևոր է, բայց ոչ անհրաժեշտ	36	19	32	34
	-դժվարանում են պատասխանել	57	13	60	47
2.	էկոլոգիայի բնագավառում գիտելիքները կարևոր նշանակություն ունեն ժամանակակից աշխարհում ապրելու համար	31	84	28	39
3.	«էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացը աշխարհայացքային նշանակություն ունի	18	79	21	32

Տրամագիր 7. «Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ուսումնասիրման նկատմամբ սովորողների վերաբերմունքի ցուցանիշների շարժընթացը (դինամիկան)

Այսպիսով՝ հետազոտության ընթացքում դիտվել է սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման, էկոլոգիական գիտելիքների տիրապետման, հիմնական հասկացությունների յուրացման, էկոլոգիական գիտակցության ձևավորման դինամիկ աճ /դրական շարժընթաց/: Այդ են վկայում հարցման արդյունքները, որոնք վերաբերում են համամոլորակային գլոբալ հիմնախնդիրներին, մարդկության ապագային, «մարդ-շրջակա միջավայր» համակարգում հնարավոր զարգացումներին, ապագայի մարտահրավերներին:

<ետազոտության մասնակիցների ճնշող մեծամասնության դատողություններում դրսևորվում է էկոլոգիական գիտակցության բնակենտրոն տեսակը: Դա վկայում է, որ արդի ժամանակաշրջանում հասարակության մեջ գերիշխում է բնության՝ որպես մեծագույն արժեքի ընկալումը, որի պահպանումը մարդկության գերխնդիրն է: Այնուհանդերձ դեռևս առկա են այնպիսի դատողություններ, որոնցում բացակայում են ինքնուրույն տրամաբանված եզրահանգումները, համակարգված մտածողությունը, ինքնուրույն տեսակետները:

Թեև հետազոտության ավարտին հետազոտական խմբերում ընդգրկվածների բացարձակ մեծամասնությունը համամիտ է, որ «Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ուսումնասիրումը անհրաժեշտություն է և աշխարհայացքային նշանակություն ունի, այնուհանդերձ մեր ընդհանուր վերլուծությունները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման գործում մեծ դեր ունեն ոչ միայն «Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի առանձին ուսումնասիրումը, այլև նրա տեսական ու գործնական հիմունքների և դրա ուսումնասիրման տեխնոլոգիական համակարգի մշակումը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Բնությունը փոխադարձաբար միմյանց կապված կենդանի և անկենդան բաղադրատարրերի բարդ և ամբողջական համակարգ է, որի մի մասն է հասարակությունը: Երկիր մոլորակի վրա տիրող էկոլոգիական իրավիճակի վատթարացումը հետևանք է մարդու՝ բնության նկատմամբ սպառողական վերաբերմունքի, բնական պաշարների ոչ խելամիտ օգտագործման, բնության օրենքների և օրինաչափությունների անտեսման: Բնությունն իրեն ծառայեցնելու մոլուցքով տարված մարդկությունը այսօր հետագա սերունդներին

ժառանգություն է թողնում սպառվող բնական պաշարներ, աղտոտված կենսատարածք, ոչնչացված անտառներ:

Այսպիսով՝ ներկայումս մարդկությունն սկսել է բախվել այնպիսի հիմնախնդիրների, որոնք եթե խելամտորեն չլուծվեն, ապա մոտ ապագայում կարող է վտանգի տակ դրվի շրջակա միջավայրում մարդկային հասարակության բնականոն կենսագործունեությունը:

Անձի էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման հիմնախնդրի տեսական նշանակությունը և հետազոտության արդյունքները հավաստեցին մեր կողմից առաջարկված վարկածի ճշմարտացիությունը՝ թույլ տալով ձևակերպել հետևյալ եզրակացությունները.

1. էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորումը, որը էկոլոգիական կրթության գերակա նպատակը պետք է լինի, ունի սոցիալ-մանկավարժական նշանակություն, այն պայմանավորում է անձի՝ շրջակա միջավայրում էկոլոգիական տեսանկյունից նպատակահարմար գործունեությունը, ապահովում է էկոլոգիական գիտակցության և մշակույթի ձևավորումը, էկոհումանիզմի դրսևորումը:

2. Անձի էկոլոգիական աշխարհայացքը ձևավորվում է ամբողջ կյանքի ընթացքում գիտելիքների, հայացքների, համոզմունքների, դիրքորոշման և շրջակա միջավայրում էկոլոգիապես նպատակահարմար, գիտակցված գործունեության պատրաստակամության հիման վրա: էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման վրա մեծ ազդեցություն ունեն հասարակական և սոցիալ-տնտեսական տեղաշարժերը, անձի ճանաչողական գործունեության առանձնահատկությունները, արժեքային ըմբռնումներն ու պատկերացումները, ինչպես նաև էկոլոգիական հիմնախնդիրների արժևորման ու լուծման ուղղությամբ տեղական, տարածաշրջանային, համամոլորակային գործընթացները:

3. Մեր տեսական հետազոտությունները, դպրոցականների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության վերաբերյալ դիտարկումներն ու հետազոտության ընթացքում ստացված արդյունքները հիմք են տալիս շեշտադրելու հանրակրթության բնագավառում, մասնավորապես ավագ դպրոցի տարբերակված և ընդհանուր հոսքերում հենքային ուսումնական պլանի պետական բաղադրիչում «էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» առանձին առարկայի ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը:

4. Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանն ուղղված առաջարկվող հայեցակարգը, ռազմավարությունը և մանկավարժական մոդելը, որը ներառում է այդ գործընթացի նպատակը, սկզբունքները, բովանդակությունը՝ ճանաչողական, արժեքային-գնահատողական, վարքային-խնայողական բաղադրատարրերով, ուսուցման և դաստիարակության մեթոդները, տեխնոլոգիաները, միջոցները, ձևերը և ակնկալվող վերջնարդյունքները էականորեն նպաստում են հետազոտվող գործընթացի արդյունավետ իրականացմանը:

5. Հիմնախնդրի վերաբերյալ դիտարկումները և հայեցակարգային մոտեցումների վերլուծությունը մեզ հնարավորություն տվեց որոշարկելու հանրակրթական դպրոցի մանկավարժական գործընթացում սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մոդելի արդյունավետ գործառնության մանկավարժական պայմանները.

6. Հետազոտության ընթացքում սահմանված էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորվածության չափանիշներն ընդգրկում են՝ ճանաչողական, արժեքային-գնահատողական, վարքային-խնայողական բաղադրատարրերի առկայությունը. շրջակա աշխարհի ճանաչման, «մարդ-բնություն» կապի և փոխազդեցության վերաբերյալ գիտելիքները, էկոլոգիական հիմնախնդիրների գիտակցման, լուծման ուղիների որոնման և համապատասխան տեղեկատվության տիրապետման հիման վրա ձևավորված

հայացքները, համոզմունքները, արժեքային-գնահատողական վերաբերմունքը:

7. Իրականացված հետազոտության արդյունքները հավաստեցին մեր հետազոտության առաջադիր վարկածի ճշմարտացիությունը. «Էկոլոգիայի և բնապահպանության հիմունքներ» դասընթացի ծրագրի և սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանն ուղղված առաջարկվող մանկավարժական մոդելի ներդրումը հանրակրթական դպրոցի ուսումնադաստիարակչական գործընթացում ապահովում են սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի, բնապահպանական կարողությունների զարգացումը, բացահայտում է առաջարկվող դասընթացի աշխարհայացքային, էկոբարոյական, մշակութային ներուժը և ակնկալվող չափորոշչային վերջնարդյունքները:

Թեկնածուական ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հետևյալ հրապարակումներում.

1. Միսակյան Ս. «Էկոլոգիական աշխարհայացք» հասկացության փիլիսոփայական և հոգեբանական մեկնաբանությունը, «Մանկավարժական միտք» հանդես, 2-3 2008թ. էջ 111-116:
2. Միսակյան Ս. Աշխարհայացքային գաղափարների համակարգը հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում բնագիտական առարկաների դասընթացում, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում» գիտամեթոդական և գիտահանրամատչելի պարբերական սովորողների և ուսուցիչների համար, 1-2, 2009թ., էջ 19-22:
3. Միսակյան Ս. Արդի մոտեցումներ սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորմանը, «Նոր-դար» գրականության և արվեստի ակադեմիայի գրական գեղարվեստական հանդես, N1-2 2010թ., էջ 42-46
4. Միսակյան Ս. Սովորողների էկոլոգիական աշխարհայացքի զարգացման մեթոդական համակարգը, Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան «Մանկավարժական կրթության որակի հոգեբանական հիմնախնդիրները», 10-12- 2010թ., էջ 156-161:
5. Միսակյան Ս. Դպրոցականների էկոլոգիական աշխարհայացքի ձևավորման մանկավարժական պայմանները, Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна <<Модернизация образования в контексте современных педагогических парадигм>> Сборник научно-образовательных докладов и статей, 2014г., ст. 229-233.
6. Мисакян С. Особенности формирования экологического мировоззрения подростка, Тверской государственный университет Институт педагогического образования и социальных технологий «Традиции и новации в профессиональной подготовке и деятельности педагога» Сборник научных трудов V Международной научно-практической конференции, посвященной Году педагога и наставника и 200-летию со дня рождения К.Д. Ушинского Выпуск 21, Тверь, 2023, ст. 290-294.
7. Мисакян С. Формирования экологического мировоззрения школьников. Теоретико-методическое обоснование. Тверской государственный университет Институт педагогического образования и социальных технологий «Традиции и новации в профессиональной подготовке и деятельности педагога», Сборник научных трудов VI Международной научно-практической конференции, посвященной Году семьи Выпуск 22, Тверь, 2024, ст. 184-188.
8. Мисакян С. Факторы и пути формирования экологического мировоззрения учащихся, «Actual scientific research in the modern world» ISCIENCE.IN.UA INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL ISSUE 6(121) Pereiaslav, June. 2025, ст. 78-86.

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО
МИРОВОЗЗРЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности **13.00.01 «Теория и история педагогики»**.

Защита диссертации состоится 16-ого апреля 2026г. в 12-⁰⁰, на заседании специализированного совета 020 “Педагогика” КВОН РА, действующего при Армянском государственном педагогическом университете им. Х.Абовяна. Адрес: 0010, г. Ереван, ул. Тиграна Меца, 17.

РЕЗЮМЕ

Актуальность исследования. Перспективы и приоритеты устойчивого развития человечества на планете в значительной степени обусловлены выявлением экологических проблем и развитием системы экологического образования и воспитания.

В контексте вызовов тысячелетия глобальными проблемами современности стали сохранение соразмерности между постоянно возрастающими потребностями человека и природными ресурсами, определение основополагающих положений экологической этики и экологического права, уточнение социально-педагогических аспектов экологического образования. В связи с этим в настоящее время жизненно важное значение приобретают вопросы развития экологической культуры и сознания подрастающего поколения, формирования экологического мировоззрения.

В условиях реформ, осуществляемых в сфере общего образования, глубоко учитываются требования обеспечения безопасной жизнедеятельности обучающихся и формирования здорового образа жизни, подготовки к полноценной жизнедеятельности в окружающей среде. Это проблема национального, регионального и глобального масштаба, решение которой возможно исключительно в рамках экологического образования.

С данной точки зрения социальными носителями экологического мировоззрения считаются обучающиеся общеобразовательной школы, то есть те, кто в будущем станет полноправными членами общества и будет обеспечивать прогресс цивилизации. Иными словами, будущее экотехногенной цивилизации зависит не только от уровня человеческой деятельности, но и от того, кто будет определять будущее планеты Земля и какие социальные институты будут направлять развитие общества.

В связи с этим формирование экологического мировоззрения обучающихся должно быть ориентировано на подготовку экологически компетентно мыслящих специалистов и активных управленцев, способных реализовывать мероприятия по снижению и предотвращению рисков экологических кризисов и катастроф во взаимодействии с населением. Важно, чтобы обучающиеся осознавали экологические проблемы, испытывали ответственность за судьбу планеты и человечества, проявляли ответственное отношение к окружающей среде и имели определённую программу деятельности и целевые установки по её сохранению и формированию гармоничных взаимоотношений с ней.

Таким образом, в современном мире первоочередной задачей, требующей неотложного решения, является сохранение устойчивой жизнедеятельности человека на Земле, осознание данной проблемы и научно обоснованное определение путей её реализации в целенаправленном образовательновоспитательном процессе, что обуславливает необходимость формирования новой концепции экологического образования, новых ценностно-нормативных отношений, экологического сознания, мировоззрения и культуры обучающихся.

Основополагающие положения формирования экологического мировоззрения личности вытекают из общих целей экологического образования и принципов формирования экологического сознания личности.

Вместе с тем наши наблюдения и анализ документов, отражающих содержание общего образования, показывают, что на теоретическом и практическом уровнях экологическое образование реализуется недостаточно целенаправленно: чётко не определены цели, содержание, структура, принципы, функции, методические и дидактические аспекты данной образовательной области. Несмотря на то что положения экологической направленности представлены в различных учебных дисциплинах («Я и окружающий мир», естествознание, биология, химия, физика, география, история, литература и др.), для системного формирования экологических знаний обучающихся, а соответственно — экологического мировоззрения, сознания, культуры и этики, возникает необходимость научной, дидактической и методической разработки педагогической модели эффективного формирования данного процесса, а также обоснования изучения отдельного учебного курса «Основы экологии и охраны окружающей среды».

В рамках рассматриваемой проблемы нами выявлено противоречие между объективной необходимостью формирования экологического мировоззрения обучающихся и недостаточной разработанностью теоретико-методических основ данного процесса в системе общего образования.

Актуальность проблемы и её теоретико-практическая значимость обусловили выбор темы нашего исследования — «Теоретико-практические основы формирования экологического мировоззрения обучающихся».

Цель исследования заключается в разработке теоретико-методологических и научно-практических основ формирования экологического мировоззрения обучающихся и педагогической модели его реализации.

Задачи исследования.

1. На основе анализа научной литературы и концепций, посвящённых проблеме исследования, выявить и уточнить ключевые понятия, методологико-концептуальные основы, содержание и принципы формирования экологического мировоззрения.
2. Исследовать документы, отражающие содержание естественнонаучного образования в общеобразовательной школе, и теоретически обосновать необходимость изучения учебного курса «Основы экологии и охраны окружающей среды» в качестве самостоятельной дисциплины.
3. Изучить существующий уровень сформированности экологического мировоззрения обучающихся, разработать его критерии и показатели.
4. Разработать концепцию и стратегии формирования экологического мировоззрения обучающихся.
5. Разработать и обосновать педагогическую модель формирования экологического мировоззрения обучающихся, включающую цель процесса, основные принципы, содержание, формы, средства, методы, технологии, педагогические условия эффективности их функционирования и ожидаемые конечные результаты.
6. Выявить и предложить педагогические условия для эффективного функционирования педагогической модели формирования экологического мировоззрения учащихся.
7. Разработать и научно обосновать программу учебного курса «Основы экологии и охраны окружающей среды», направленного на формирование экологического мировоззрения обучающихся.

Научная новизна исследования

1. На основе анализа философской, психолого-педагогической и специальной литературы уточнено определение понятия «экологическое мировоззрение», обоснована необходимость формирования экологического мировоззрения обучающихся в системе экологического образования.
2. Разработаны концепция и стратегии формирования экологического мировоззрения.
3. Разработаны и обоснованы теоретико-практические основы формирования экологического мировоззрения обучающихся и педагогическая модель его реализации, включающая цель процесса, основные принципы, содержание, формы, средства, методы, педагогические технологии и ожидаемые конечные результаты.
4. Выдвинуты и обоснованы педагогические условия эффективности формирования экологического мировоззрения школьников.

5. Разработана и экспериментально апробирована альтернативная программа учебного курса «Основы экологии и охраны окружающей среды», направленного на формирование экологического мировоззрения обучающихся.

На защиту выносятся следующие положения.

1. Формирование экологического мировоззрения обучающихся является приоритетной целью экологического образования. Экологическое мировоззрение формируется как результат взаимодействия человека с окружающей средой и представляет собой систему обобщённых знаний, взглядов, убеждений, установок и экосберегающего поведения относительно места человека в мире и взаимосвязей «человек — общество — окружающая среда», проявляющихся в осознанной ценностной деятельности обучающихся.
2. Теория и практика формирования экологического мировоззрения обучающихся в общеобразовательной школе включают познавательный (знания о среде и взаимодействии человека и природы), ценностно-оценочный (эмоционально-ценностное отношение к природе) и поведенчески-сберегающий (готовность и способность целенаправленно применять знания, умения и навыки, ответственность за экологически целесообразную деятельность) компоненты.
3. Формированию экологического мировоззрения обучающихся способствуют не только предметы естественнонаучного цикла, но и другие общеобразовательные дисциплины. Эффективность процесса обеспечивается реализацией принципов личностно-ориентированного образования, созданием развивающей образовательной среды, диалогом и взаимодействием субъектов обучения, целенаправленным применением современных методов, технологий и средств, учётом регионального компонента содержания образования и рациональным сочетанием учебных и внеучебных форм работы.
4. Педагогическая модель формирования экологического мировоззрения, включающая цели, задачи, содержание, особенности, принципы, педагогические условия, методы, формы, средства, технологии, уровни сформированности и ожидаемые результаты, существенно способствует развитию экологического сознания, природоохранных компетенций, экосберегающего поведения и ценностной системы обучающихся, ориентированной на решение региональных проблем.
5. Глобальные экологические проблемы, ухудшение экологического состояния планеты Земля и обеспокоенность судьбой человечества обуславливают необходимость введения обязательного изучения самостоятельного учебного предмета «Основы экологии и охраны окружающей среды» в системе общего образования, в том числе во всех профилях старшей школы.

Структура диссертации.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы (132 наименования) и приложения. Работа содержит 1 схему, 8 таблиц, 7 диаграмм. Общий объём диссертации составляет 150 страниц машинописного текста.

MISAKYAN SATENIK

**THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF FORMING STUDENTS' ENVIRONMENTAL
WORLDVIEW**

Dissertation submitted for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 –Theory and History of Pedagogy.

The dissertation defense will take place on April 16, 2026, at 12:00 at the meeting of Specialized Council 020 “Pedagogy” of the HESC of the Republic of Armenia, operating at the Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan. Address: 17 Tigran Mets Ave., Yerevan 0010, Republic of Armenia.

SUMMARY

Relevance of the Research. The prospects and priorities of sustainable development of humanity on the planet are largely determined by the identification of environmental problems and the development of the system of environmental education and upbringing.

In the context of the challenges of the millennium, major global issues include maintaining the balance between constantly growing human needs and natural resources, defining the fundamental principles of environmental ethics and environmental law, and clarifying the socio-pedagogical aspects of environmental education. Therefore, the development of environmental culture and consciousness of the younger generation and the formation of an environmental worldview are of vital importance today.

Within the framework of reforms in general education, special attention is paid to ensuring students' safe life activity, promoting healthy lifestyles, and preparing learners for полноценная жизнедеятельность in the environment. This is a national, regional, and global problem that can be solved exclusively through environmental education.

From this perspective, general school students are considered the social carriers of an environmental worldview, as they will become full members of society and drivers of civilizational progress. In other words, the future of eco-technogenic civilization depends not only on the level of human activity but also on who will determine the future of planet Earth and which social institutions will guide social development. Therefore, the formation of students' environmental worldview should be oriented toward preparing environmentally competent thinkers and active managers capable of implementing measures to reduce and prevent the risks of environmental crises and disasters in cooperation with the population. It is essential that students recognize environmental problems, feel responsibility for the fate of the planet and humanity, demonstrate responsible attitudes toward the environment, and possess clear goals and action programs aimed at its preservation and harmonious interaction with it.

Thus, in the modern world, a priority task requiring urgent solutions is the preservation of sustainable human life on Earth, awareness of this problem, and scientifically grounded identification of ways to address it through a purposeful educational process. This determines the need for a new concept of environmental education, new value-normative relations, and the formation of students' environmental consciousness, worldview, and culture.

The fundamental provisions for forming an individual's environmental worldview derive from the general goals of environmental education and the principles of developing environmental consciousness.

At the same time, observations and analysis of documents reflecting the content of general education show that environmental education is not implemented in a sufficiently purposeful and systematic way at theoretical and practical levels: its goals, content, structure, principles, functions, and methodological and didactic aspects are not clearly defined. Although environmental components are included in various school subjects ("Me and the Surrounding World," natural science, biology, chemistry, physics, geography, history, literature, etc.), there is a need for a scientifically, didactically, and methodologically grounded pedagogical model for the effective and systematic formation of students' environmental worldview, as well as for substantiating a separate course titled "Fundamentals of Ecology and Environmental Protection."

A contradiction has been identified between the objective necessity of forming students' environmental worldview and the insufficient development of the theoretical and methodological foundations of this process in general education. This contradiction determined the choice of the research topic:

"Theoretical and Practical Foundations of Forming Students' Environmental Worldview."

Purpose of the Research. The purpose of the research is to develop the theoretical-methodological and scientific-practical foundations for forming students' environmental worldview and a pedagogical model for its implementation.

Objectives of the Research

1. Based on the analysis of scientific literature and conceptual approaches, to identify and clarify key concepts, as well as the methodological and conceptual foundations, content, and principles of forming an environmental worldview.
2. To examine documents reflecting the content of natural science education in general schools and to theoretically substantiate the necessity of studying the course “Fundamentals of Ecology and Environmental Protection” as an independent subject.
3. To determine the existing level of students’ environmental worldview formation and to develop its criteria and indicators.
4. To develop a concept and strategies for forming students’ environmental worldview.
5. To design and experimentally substantiate a pedagogical model for forming students’ environmental worldview, including goals, principles, content, forms, means, methods, technologies, pedagogical conditions of effectiveness, and expected outcomes.
6. To develop and scientifically substantiate the curriculum of the course “Fundamentals of Ecology and Environmental Protection” aimed at forming students’ environmental worldview.

Scientific Novelty of the Research

1. Based on the analysis of philosophical, psychological-pedagogical, and specialized literature, the definition of the concept of “environmental worldview” has been clarified, and the necessity of forming students’ environmental worldview within environmental education has been substantiated.
2. A concept and strategies for forming an environmental worldview have been developed.
3. The theoretical and practical foundations of forming students’ environmental worldview and a pedagogical model for its implementation have been developed and experimentally validated.
4. Pedagogical conditions ensuring the effectiveness of forming school students’ environmental worldview have been proposed and substantiated.
5. An alternative curriculum for the course “Fundamentals of Ecology and Environmental Protection” has been developed and experimentally tested.

Main points Submitted for Defense:

1. Forming students’ environmental worldview is a priority goal of environmental education and represents a system of generalized knowledge, beliefs, attitudes, and environmentally responsible behavior manifested in conscious value-based activity.
2. The theory and practice of forming environmental worldview include cognitive, value-evaluative, and behavior-preserving components.
3. The process is supported not only by natural science subjects but also by other general education disciplines and is ensured through learner-centered principles, a developmental educational environment, dialogic interaction, modern methods and technologies, regional content consideration, and a balanced combination of curricular and extracurricular activities.
4. The proposed pedagogical model significantly contributes to the development of environmental consciousness, environmental competencies, eco-responsible behavior, and value systems oriented toward solving regional problems.
5. Global environmental challenges necessitate the mandatory introduction of the independent subject “Fundamentals of Ecology and Environmental Protection” in all upper secondary school tracks.

Structure of the Dissertation. The dissertation consists of an introduction, two chapters, a conclusion, a list of references (132 sources), and an appendix. It includes 1 figure, 8 tables, and 7 diagrams. The total length is 150 typed pages.

